

LA TRADICIÓ ATENEÏSTA I ELS DESAFIaments CULTURALS A LA CATALUNYA D'AVUI

ALEXANDRE TODÓ

INTRODUCCIÓ

La Catalunya d'avui és l'única regió a Europa que es caracteritza, per una banda, per una recessió econòmica i una pèrdua de la seva cohesió social que fan que gairebé el 25% de la població s'ha de desempel·lar per poder trobar un treball sol i, per l'altra banda, per un ventall sense comparació de propostes de caire cultural i professional que poden afavorir la reintegració del ciutadà dins aquesta societat catalana en plena mutació.

Per tant, aquest article desenvoluparà els aspectes dels programes d'entitats tant diferents com els "Centres Cívics" de l'Ajuntament de Barcelona, el CERC de la Diputació de Barcelona, la "Fundació de La Caixa", i insistirà particularment sobre el paper dels ateneus reunits dins la "Federació dels Ateneus de Catalunya" i els Ateneus independents.

En concret, l'APP (*Ateneu Popular de Ponent*) ens servirà d'exemple en aquesta exploració de la realitat ateneïstica general.

Al capdavant d'aquest estudi, ja haurem dibuixat un mapa cultural de la Catalunya d'avui, és clar ni gens ni mica complet, però sí significatiu dels resultats d'un observador francès que està en contacte amb el tema de la cultura popular catalana des de fa deu anys.

Pensem així contribuir a posar en relleu els complexos i múltiples desafiaments culturals de la societat catalana d'aquests moments.

L'ATENEU D'AHIR I D'AVUI

La riquesa i extensió d'aquesta paraula d'"ateneu" a la societat catalana i el pes històric força important d'aquesta entitat dins el concepte de cultura popular són les dues raons que ens van cridar l'atenció la primera vegada, l'any 1983, quan preparàvem la nostra tesina de llicenciatura a Lleida, sobre l'*Ateneu Popular de Ponent* (1).

Però, riquesa —ens vam adonar ràpidament d'aquesta dimensió de la problemàtica de la cultura popular— també vol dir confusió, contradicció i paradoxa. Així, sota la mateixa paraula queden classificats ateneus de caire diferent i/o oposat i la documentació escrita o informàtica i la literatura reflecteixen bé aquesta dualitat: l'ateneu no és només una entitat socio-cultural de tipus privat, sinó també aquest vector geopolític d'idees contrastades que porta sobre la manera de concebre l'associacionisme cultural català a Catalunya. Per exemple, en aquests moments de restructuració socio-política de l'idea de cultura popular catalana, hi ha ateneus que creuen en l'ajut públic com els ateneus de la *Federació d'Ateneus de Catalunya*, però n'hi ha altres que no s'en fien. Cada entitat actua doncs en funció d'aquest plantejament.

L'erosió del sentit de l'ateneu d'avui com a concepte organitzatiu de projectes d'animació socio-cultural al barri, al poble o a la ciutat, segons el seu radi d'acció, no és el resultat directe i

únic del retorn de la democràcia parlamentària i per tant de l'aparició d'estructures públiques amb les instàncies de la Generalitat, els departaments, conselleries i altres poders decisius que no procedeixen directament del carrer, de la base social.

Així, en ple franquisme, l'any 1959 el president de l'*Ateneu Barcelonès*, Gual Villalbi ja feia constar a les seves memòries com minvava el rol que desenvolupava l'ateneu fins llavors (2):

"Entonces, hemos de preguntarnos, esta entidad subsiste únicamente por su tradición, como una reliquia de otros tiempos, por inercia social, o es todavía un cuerpo que responde a una necesidad y a una función necesaria específicamente determinadas?"

Aquesta reflexió és més que mai vàlida avui. Veiem més en detalls el que conté. El BIDAC (*Bases Informatitzades de Dades Culturals*) del "Servei de Difusió Cultural de la Generalitat" es dedica a inventariar tots els ateneus, foment, casals, societats, etc. entitats que en general puguin semblar-se a l'ateneu; d'allí el nom donat al cens "Els Ateneus"; d'allí també el nombre impressionant de 350 entitats aproximativament conegudes a Catalunya. Aquesta base de dades ens ofereix menys la garantia de seriositat i de fiabilitat que la pretensió de posseir un «moviment jove i molt implantat a tot arreu a Catalunya». Pretensió oficial que pot ser fàcilment desmentida.

Així, hem calculat amb uns estudiants del Professor de Teoria i d'Història de l'Educació Jaume Trilla i Bernet durant una conferència que vam donar a la Universitat de Barcelona, l'any 1990, que molt probablement només 20 a 30 % de les entitats censades funcionaven efectivament. Es clar que parlem tant dels ateneus com de les altres entitats culturals: foment, casals, cercles, casals, etc. Però, si només detallem la situació propiament ateneïstica, veurem que el cens oficial exagera i fins i tot falsifica l'existència d'ateneus que han deixat de funcionar com:

- Tots els ateneus llibertaris; de Barcelona almenys.
- Ateneus que conserven un títol sense explotar els seus locals o que només tenen una activitat que funciona de tant en tant.

- Ateneus que no són ateneus, però que utilitzen aquesta denominació popular, com l'*Ateneu de Sants* que es dedica exclusivament a fer emissions radiofòniques.

- Ateneus censats, sense direcció, ni activitats conegudes, però sí comptabilitzades com si existissin (3). Perquè aquesta constatació severa que demostra la desmineralització semàntica i funcional de l'ateneu a la societat catalana? S'ha perdut definitivament tot esperit associatiu i per tant tota esperança de realitzar localment, a un barri o d'un barri a l'altre, un ideal d'iniciativa privada i popular?

Si durant aquesta primera meitat del segle XX, l'ateneu va ser un model amb el que s'identificaven autors tant diferents com Sempronio (4), Josep Pla (5), Max Aub (6), Montserrat

(1) "L'Ateneu Popular de Ponent de Lleida", 1985, Paris-X Nanterre, sota la direcció de L. Marzo.

(2) "Presente y futuro de los ateneos", en la inauguración del curso del centenario del *Ateneu Barcelonès*, Memorias 1959-1960, Gual Villalbi, pàgina 8.

(3) BIDAC, (ítems n.º 25 a 88, més n.º 239, 245 i 254).

(4) "Aquella entremallada Barcelona", Biblioteca Selecta, n.º 500, 1978, Barcelona.

(5) "Quaderns Gris, Tria", Llibres a mà, Barcelona, pàg. 45.

(6) "Las buenas intenciones", México, Abril-Mayo 1953.

Roig (7), C.J Cela (8), Terenci Moix (9), Manuel Andújar (10), Manuel de Pedrolo (11) i tants altres, també apareix una forma crítica i burlesca de la literatura de denúncia, benèfica, que ens permet apropiari-nos de la tendència actual de l'ateneu d'aquest fi de segle tal com una part de la població la rep. Així, Pau Riba, a la seva obra ENA, disseca l'ateneu clínicament (12):

"Més enllà de, en primer lloc, ser una segona llar per la tercera edat, l'ateneu representava per l'avi d'avis tot allò que la família —grans i petits— era incapaç de proporcionar-li; és a dir: tranquil·litat, complaença, camaraderia, aquell respecte i aquella complicitat que tant ajuden a tenir-se confiança en els moments més primers..." (...) "...l'ateneu resumia d'alguna manera tot allò que encara pot donar la vida a qui, com ell, l'havia viscuda i ben viscuda!: era escenari habitual i quotidià d'últimes banalitats, niu de xerrameques i avant-sala d'allò que, a tals extrems, tothom espera ja amb més o menys resignació, més o menys impaciència".

Es clar que aquesta visió d'un ateneu comparat amb una casa de jubilats, escenari de les últimes etapes de la vida d'aquells que precisament, quan eren joves, van conèixer un ateneu al seu apogeu, és pessimista.

Si aquesta visió d'un ateneu vell, metàfora d'un aixopluc de la gent gran es fa palesa a Catalunya, també la vam confirmar durant una recerca a l'"Institut Català de París", quan una jove documentalista, catalana, ens va contestar que de l'ateneu només en podria saber que és una entitat d'un altre temps, que ja no existia i que tant sol interessava la gent gran! (13).

És veritat que molts ateneus han decaïgut aquests darrers anys per entropia pròpia, però ens resulta fàcil demostrar també l'existència i el funcionament d'altres entitats per tota mena de socis.

Així, a la nostra base de dades "CENS", que consta de 31 centres (14), veiem per exemple que un debat autèntic té lloc sobre la modernització dels locals i del programa com a l'*Ateneu Barcelonès*, l'*Ateneu de Sant Just Desvern* al Baix Llobregat, l'*Ateneu Igualadí de la Classe Obrera* a l'Anoia, etc. També aquest cens evidencia el naixement d'entitats com l'*Ateneu Cultural Catalònia* l'any 1985 a l'Hospitalet de Llobregat, l'*Ateneu de Sant Roc* l'any 1988 a Badalona, l'*Ateneu L'Estel*, l'any 1989 a Barcelona.

Per tant, sí que hi ha un problema greu per regenerar l'ateneu, però no significa que tot el moviment ateneístic pateixi d'una manifestació d'envelliment global i ineluctable.

Aquestes dues generacions d'ateneus, la generació d'abans de la democràcia i la generació de la democràcia, ens ajudaran a entendre quines són les dificultats materials i ideològiques que ofeguen aquesta entitat que es planteja encara la qüestió de la conversió i de l'adaptació de projectes en conformitat amb les realitats del barri o de la ciutat.

Identificarem a continuació les modificacions ideològiques, pedagògiques, socials i culturals que van aparèixer darrerament dins els ateneus en contacte amb la societat catalana:

Modificació ideològica:

La qüestió que cal fer-se aquí és saber el que pensen els responsables d'ateneus en termes d'opció de societat. És a dir, ara que la Generalitat governa a Catalunya, que el català es parla oficialment, que el fet cultural català s'admet com a normal, l'ateneu en general es satisfà amb aquesta situació o bé davant els problemes d'atur, desigualtats socials i culturals es preocuparà per un altre esdevenir, criticant, reivindicant i proposant solucions?

Llavors, en aquesta perspectiva l'estratègia dels responsables de l'ateneu haurà de tenir en compte la prioritat financera. Ateneus del tipus de l'*Ateneu Barcelonès*, de l'*Ateneu Igualadí de la Classe Obrera*, de l'*Ateneu Popular de Ponent* donen l'exemple d'entitats preocupades per aquest equilibri que fa jugar mecanismes comercials o mediàtics com la publicitat, amics diputats o senadors, les caixes d'estalvis; formes reconegudes i necessàries dels mecenats. Així, l'*APP* ja no es demana si l'ajut financer de la firma de cervesa "San Miguel" o d'altres firmes lleidatanes són adients o no per portar a terme un programa de caire cultural.

En canvi, entitats ateneístiques com fa poc temps els ateneus llibertaris, alternatius i populars, pensaven o segueixen pensant que l'existència d'una política sense traves monetàries és possible; és a dir que el diner no és cap prioritat i per això no s'ho prenen massa seriosament. És el cas de l'*Ateneu Llibertari de Gràcia*, desaparegut, de l'*Ateneu «La Flor de Maig» de Poble Nou* que no rep mai el pressupost demanat a l'Ajuntament i a la Generalitat, de l'*Ateneu de Sant Roc* que un radicalisme —excessiu?— amb l'Ajuntament de Badalona fa funcionar amb un mínim de pressupost. Hi ha doncs ateneus que rebutgen la dependència financera i altres del mateix caire que troben a faltar una ajuda massa escassa.

És cert que una tendència no gaire nova s'està definint a favor d'una cultura popular compromesa i independent. L'*Ateneu Estel* a Barcelona, té socis joves, independentistes, anarquistes, catalanistes que no volen sentir parlar de cap compromisos amb els partits parlamentaris. La trajectòria de l'entitat queda condicionada, cal dir-ho, pels guanys del bar. Les escasses i senzilles activitats muntades —video, música...— poden explicar aquest radicalisme que pretén allunyar-se del món dels diners i de les connexions polítiques.

Modificació pedagògica:

Els serveis públics i municipals que controlen avui una part sempre més important dels centres escolars fan que el paper dels ateneus a l'àmbit educacional hagi canviat força. Tanmateix, hi ha exemples d'entitats privades que es dediquen encara principalment a la tasca pedagògica com l'*AICO* a Igualada que conta amb més de 250 alumnes i 11 mestres d'EGB. Les aules ben equipades, l'aula informàtica, els principis d'educació integral moderns mostren una renovació i una aptitud de l'ateneu per enfrontar-se amb les necessitats del moment. Cal dir que el pressupost de 250 milions de pessetes és conseqüent.

Fora d'aquest exemple, no hi ha cap ateneu que es dediqui tan directament a la educació formal o escolar. En canvi, la educació no formal o peri-escolar és present a molts ateneus. Així, l'*Ateneu de Sant Roc* que consta d'un mestre i d'animadors de carrers recullen els alumnes després de l'escola i els joves gitanos per donar-los les bases d'una alfabetització adaptada; ortografia, càlcul, però també jocs i presència humana.

Cal dir que la funció d'educació no formal o sigui l'aprenentatge, la formació... és la que millor correspon a les possibilitats de l'ateneu de barri, que sigui modest o de classe mitjana; l'*Ateneu Barcelonès* no ha deixat mai de desenvolupar un programa de cursos i debats sobre cultura, arts o idiomes als seus alumnes de condició social més variada.

Modificació social:

L'ateneu d'abans de la Revolució de juliol es dedicava també a campanyes de prevenció contra el còlera, era a favor d'una profilaxia més important, de les caixes d'ajuts, del

(7) "Tiempos de cerezas", versió castellana de Plaza y Janés, Barcelona, 1977.

(8) "San Camilo 36", Ed. Noguer, Barcelona, 1975, pàg. 25.

(9) "El dia que va morir Marilyn", Ed. 62, Barcelona, pàg. 336.

(10) "Cita de fantasmas", Laia, Literatura, Barna, 1984.

(11) Cendra per Martina, Manuel de Pedrolo, Edicions Proa, Barcelona, 1980, pàg. 81, 179, 209...

(12) "ENA", Quaderns Crema, Barcelona, 1987.

(13) Rue Saint-Croix de la Bretonnerie, Beaubourg (París).

cooperativisme, etc. L'exemple de l'*Ateneu Enciclopèdic Popular*, prestigiós ateneu del Casc Antic de Barcelona ho confirma, com també confirma la pèrdua d'aquest esperit associatiu de caire social. Aquest ateneu avui dia es dedica principalment a la recerca científica, a consultacions de la seva documentació històrico-social molt important per a tots aquells investigadors i estudiants que fan recerques sobre el període d'abans del fi de la dictadura franquista.

Aquest aspecte social demostra potser de manera més clara el retrocés de l'ateneu.

Modificació cultural:

Perquè és el sector més important sobre el que pot actuar l'esperit propi de l'ateneu, també cal dir que és també el sector més cobejat. Un ateneu com l'*AEP* no pot competir, en termes d'oferta i demanda d'aquell producte que la terminologia actual confón amb la cultura, amb el *CERC (Centre d'Estudis i Recursos Culturals)* de la Diputació de Barcelona, al mateix carrer Montalegre precisament, i que posseeix un material audiovisual, informàtic i una biblioteca actualitzada.

L'*Ateneu Barcelonès*, l'*AICO*, l'*APP*, que somniem amb un centre científic per al públic i els nens, han de reconèixer que *La Fundació de La Caixa* ho ha assolit primer. Els ateneus en general i l'*Ateneu de Sants*, l'*Ateneu Catalònia d'Hospitalet*, l'*Ateneu de Cultura Popular d'Hospitalet de Llobregat* en particular senten molt l'hegemonia dels Centres Cívics organitzats pel servei cultural del municipi de Barcelona.

El *CERC*, els *CC* i la *Fundació* són els tres protagonistes públics d'una política cultural que ha començat a implantar-se tant a Barcelona com a la resta de Catalunya amb un model professional i oficialitzat, i no espontani, és a dir amb socis que organitzen llurs programes.

Tanmateix, aquest nou context saturat d'iniciatives públiques i/o lucratives que afavoreix l'esbarjo o l'orientació professional no impedeix el funcionament de programes modestos com aquell de l'*Ateneu Obrer de Sant Andreu* de Barcelona que fins i tot pensava instal·lar pel 92 un local per rebre la televisió, Antena 36 de Sant Andreu. L'*Ateneu de Sant Just Desvern* també ho ha entès amb la seva ràdio i televisió locals. Sembla que una part de la xarxa dels ateneus vulgui investigar aquest camp dels "mass media" per comunicar més amb socis que deserten cada vegada més els locals dels ateneus.

Aquest canvi a la vida ateneística podria constituir a més d'una tendència pels deu darrers anys d'aquest segle, la transformació més greu del sentit d'ateneu.

Avui dia un ateneu amb els quatre tipus de dificultats orgàniques que té, no pot competir amb les tres instàncies oficials que invaïxen el camp atribuït generalment als ateneus. La Diputació, òrgan polític estatal a Catalunya i a punt de desaparèixer segons l'estatut regional, la Generalitat i el servei social, el municipi de Barcelona amb el Benestar Social són, per tant, els competidors directes de l'ateneu.

Arribat a aquest nivell del nostre balanç de l'ateneu, on la significació d'aquesta paraula, el seu funcionament evolucionen a poc a poc, cal preguntar-se quin pes humà, cultural, social i polític té encara aquesta entitat popular davant els grans reptes de la societat civil catalana. En altres termes, quin futur tindrà l'ateneu conservador o progressista que accepti o no la competició cultural?

L'ATENEU POPULAR DE PONENT

Lleida compta amb un ateneu modern, "una eina per al

desplegament cultural de Catalunya" segons la fórmula utilitzada a la revista de l'*APP*, "Ressò de Ponent". És interessant veure quin balanç fa aquesta revista de l'entitat:

"Aquesta és la funció que des de fa deu anys fa l'Ateneu Popular de les terres de Ponent des de la ciutat de Lleida i ho fa satisfactoriament perquè ha estat capaç de convèncer a un nombre creixent d'homes i dones que la dimensió cultural contribueix de manera extraordinària a fer-los més lliures perquè viuen més intensament. En el context de Catalunya, la ciutat de Lleida necessitava amb una particular urgència d'una entitat com aquesta perquè a Lleida això era especialment esperat."

Els termes d'aquest afalagador discurs són deguts al diputat i senador de "Minoria Catalana" Joaquim Ferrer i posa de relleu el lligam tan cultural com polític que hi ha entre l'*APP* i el món polític català.

Nascut l'any 1979 d'una associació de veïns i d'un grup d'intel·lectuals i universitaris lleidatans, l'*APP* fa part dels ateneus neutres, és a dir que tenen més una vocació d'integració cultural i professional que no una visió política de tipus revolucionària (15).

L'any 1985, l'*APP* ja no és un embrió d'activitats reduïdes totes girades cap al renaixement cultural de la comarca; l'ateneu projecta d'assolir els 1.000 membres i proposa un ventall de cursos i de tallers, de conferències i d'excursions impressionant. A més, la seva coral "Xiroia", el seu teatre i la seva revista fan gelós el conseller de cultura de la Paeria Jaume Magre.

Com explicar aquesta dinamització cultural de l'*APP*? La resposta la trobarem al col·loqui del "IIIer. Congrés dels Ateneus de Catalunya" que va tenir lloc l'any 1983 (16). Citem aquí parts interessants d'aquest col·loqui que expliquen amb quina motivació uns socis es poden fer consciència d'unes necessitats culturals:

"La realitat actual en la qual la tasca dels nostres ateneus ha de moure's és la de l'estil de vida tan generalitzat abocat a la passivitat i l'individualisme. Amplíssimes capes de la població es nodreixen exclusivament de la imatge televisiva, els programes radiofònics de gran audiència o de la cultura de "Lecturas" o "HOLA". El camp de futbol i la discoteca són els nous temples on la litúrgia del desfogament instintiu i gregari o del crit i el soroll que encobreixen la solietat de cadascú i substitueixen la relació humana enriquidora entre les persones i la participació."

Queda clarament designat l'enemic: els nous mitjans de comunicació de masses i el remei n'és la cultura popular, interpersonal i participativa. En poques paraules, l'activitat contra la passivitat. I tots els mitjans, llavors, són bons per aquesta lluita. Tots? No deixa de sorprendre'ns la paraula de "marketing" escrita per un responsable de l'ateneu a la revista, "Ressò de Ponent". Aquí es tracta clarament de finançament, de subvencions i de mecenats. I té la seva lògica. Així, empreses privades locals com "Arts gràfiques Dalmau", "Terrassos Joan Simó" o la molt coneguda "Cervesa San Miguel" reflecteixen aquesta nova col·laboració. Però, també trobem els segells oficials de les administracions públiques, municipals o autonòmiques dins la revista "Ressò". Per acabar, la inevitable Caixa la divisa de la qual és "estar al peu de la cultura", completa aquesta revolució semiòtica.

D'altra manera, podria desenvolupar-se l'ateneu? No, ja que l'ajut dels socis tan sol no és suficient. En realitat, l'ateneu és de tothom i res pot desmentir aquesta asseveració. Al menys, té l'avantatge de proposar inscripcions moderades pels adults (3.000 ptes. l'any) i pels nens (2.000 ptes. l'any).

(14) Cens que figura a la nostra tesi doctoral: *Les Ateneus dans la Catalogne d'Aujourd'hui: le modèle pédagogique et le modèle d'intervention socioculturelle*, thèse de doctorat, Paris-X Nanterre, 1993, Alexandre Todó i Tejero sota la direcció del Sr. Professor Lleo Marzo i amb els consells del Sr. Professor Pere Solà i Gussinyer.

(15) "Els Desafiaments a la Catalunya d'Avui" van ser organitzats per l'*Ateneu Popular de Ponent*, l'any 1983-84 i van aplegar intel·lectuals i professors de tota Catalunya i fins i tot de la Gran Bretanya com: Alan Yates, Sebastià Serrano, Lluís V. Arracil, Josep Ramoneda, Xavier Fàbregas, Jaume Lorès, Josep M. Llompart, Joan Bravo i J. Coromines. L'historiador Manuel Lladonosa era llavors el president de l'entitat i responsable d'aquell cicle inoblidable.

(16) "Presente y futuro de los ateneos", op. cit.

Parlem de diners i de lligams polítics, però quina és la tendència ideològica de l'APP? El secretari de l'entitat que vam entrevistar l'any 1988 ens definia l'ateneu com un conjunt de múltiples ideologies: els catalanistes d'esquerra (ERC), els independentistes, els llibertaris, els ecologistes, els socialistes, els sindicalistes. Es tracta en poques paraules d'un centre progressista d'esquerra. El contrast és sorprenent, quan pensem que l'ateneu es troba a la cruïlla de les ideologies més radicals i de la gestió més seriosa possible de les publicitats i dels diners invertits a l'ateneu.

Aquest delicat equilibri explica l'èxit de l'entitat a la ciutat. Així, a l'abril 1989, va sortir l'idea d'una "immersió cultural" per a tota Lleida. Es tractava llavors de fer participar la població lleidatana, sectors professionals i no pas només els socis de l'APP.

La mateixa revista de l'entitat aquí també es fa l'eco d'aquest importantíssim projecte:

"Vista la volada que prenia la programació de les activitats, la voluntat d'obrir-se a la ciutat i la seva llarga durada, tot el mes d'abril, vam creure que havia arribat el moment d'iniciar l'experiència nova per a nosaltres de "l'esponsorització" privada de les activitats; això vol dir que diversos empresaris i comerciants de la nostra ciutat seran els màxims finançadors d'aquesta immersió cultural (...). Les institucions finançaran les despeses únicament d'infraestructures públiques. L'esponsorització, aquesta iniciativa de vincular el món de l'economia, el món de l'empresa amb el món de la cultura, per si mateixa, ja és un repte molt important. D'ell dependran uns altres objectius a més llarg termini" (17).

Aquesta experiència és positiva, segons els responsables, per cinc raons:

"Aquesta pluralitat no invalida que hi hagi un consens a l'entorn d'unes opcions clares: la cultura com a eina de formació, la defensa del fet català i la seva llengua en un sentit integrador, la independència política i ideològica i el servei a la ciutat, a les terres de Ponent" (18).

Ja veiem que aquest equilibri, de moment estable, podria convertir-se en dependència més o menys ràpidament, més o menys durablement per part de grups de pressions político-financiers. Ens preguntem si l'ateneu no infravalora la importància d'aquest nou context. De moment, es fa voluntàriament optimista i la seva més gran preocupació és servir els ciutadans, com ho demostra aquest text tret de la mateixa revista "Ressò":

"Es tracta d'un relançament de la vocació pedagògica de l'entitat envers tot el conjunt de la població i d'un esforç per tal de trobar noves formes de presència pública que permetin, tant de captar les necessitats i les sol·licituds ciutadanes com d'aportar respostes adequades als reptes de cada moment" (19).

Quan llegim propostes culturals com aquestes ens demanem on és la Paeria. No tindria l'APP una irresistible tendència a ocupar el lloc de l'Ajuntament? Si, però, només és un cas extrem, una excepció que confirma que generalment els poders públics tenen la iniciativa en el tema de gestió cultural.

La definició de les relacions APP/Administracions de tota mena, queda aquí també molt clarament definida a la revista:

"L'administració, encertadament, entén sovint el seu paper com aportadora de recursos d'infraestructures i serveis educatius, però no acaba d'adonar-se suficientment de la rendibilitat del treball gratuït i imaginatiu que poden pres-

tar els grups i nuclis de la xarxa associativa" (20).

En poques paraules, la societat civil tindria un cap, la xarxa d'associacions, i dues mans, l'administració. D'aquesta fusió afortunada, la idea d'utopia associativa tiraria endavant, segons els responsables de l'entitat.

Ara veurem a la segona part d'aquest article com precisament el pes administratiu, la importància de les infraestructures i els múltiples mitjans materials poden superar ideals tant legítims, humanitzadors i necessaris com aquest que porta l'APP.

LA CULTURA POPULAR CATALANA D'AQUEST FI DE SEGLE

La Catalunya dels Jocs Olímpics de 1992, del Mercat Únic Europeu de 1993, del tan simbòlic any 2000, movilitza cada cop més estructures financeres, polítiques i culturals que rebutgen tot esperit associatiu en sentit popular i no lucratiu, almenys. Així, si la Generalitat considera que els ateneus —dins el marc que hem indicat— és un model vàlid, només ho és d'un punt de vista interior, domèstic (21).

La cultura que el Govern català s'estima més exportar és i roman una aglutinació de trets culturals que engloben els artistes catalans internacionals, un folclorisme típic de bon gust, de pobles ballant la sardana, un associacionisme públic amb funcionaris pagats que adopta el model de la Caixa i que s'assembla curiosament als centres cívics del Ajuntament de Barcelona; aquest model de centres copiat per el "Servei Cultural de la Generalitat" va esdevenir darrerament una de les eines principals de la difusió municipal en concepte de visites turístiques als llocs olímpics com manifestació pròpia de llur civisme cultural (22).

Exposarem ara amb més detalls quines són les polítiques institucionals en concepte de gestió cultural. Entendrem més fàcilment els nous límits imposats a la cultura popular auto-organitzada representada pels ateneus. Es tracta aquí, en definitiva, de saber com es divideix l'espai cultural català.

ELS CENTRES CÍVICS

És interessant subratllar que uns centres cívics es van anomenar al seu començament "Ateneus del centre". Aquest primer calc semàntic desapareix sota la definició que Pasqual Maragall, cap de l'Ajuntament de Barcelona, dona de les noves institucions:

"Els centres cívics són cultura, perquè durant aquests anys han sabut recollir les inquietuds de milers de ciutadans, el seu desig de comptar, als barris, amb les estructures que facin possible de tirar endavant qualsevol iniciativa dels veïns o de les entitats en què s'organitzen" (23).

Troblem a la mateixa definició paraules com "cultura" i "estructures" que, segons l'autor han de fer totalment possible i compatible el desig dels ciutadans que somnien amb tenir nous centres culturals. Aquest plantejament tècnico-cultural, segons el cap, és insuficient si no es té en compte la presència humana als centres:

"Els centres cívics són participació, perquè neixen d'una clara voluntat de descentralització i perquè pel seu mateix funcionament impliquen la participació directa dels usuaris en la gestió i organització de les tasques" (24).

La paraula "participació" —malgrat una doble aparició— només ve en segon lloc, després de l'aspecte material dels centres cívics.

Al contrari, el punt de vista polític, la descentralització dins

(17) Ressò de Ponent, abril de 1990, n.º 70, Pàg. 10

(18) Idem.

(19) Idem.

(20) Idem.

(21) Federació d'Ateneus de Catalunya, Gran Via de les Corts, 608, 1r. A, 317-18-09, es fa càrrec de la coordinació i de l'assistència dels ateneus. Una vegada a l'any organitza una trobada entre ateneus federats i responsables de la Generalitat. Ítems n.º 226 del BIDAC.

(22) Demaneu el plànol i el circuit turístic que aquest organisme no turístic del carrer del Conde ofereix molt amablement!

(23) "Centres cívics. Espais ciutadans. Evolució 1983-1987". Memòria de l'Ajuntament de Barcelona, CERC.

(24) Idem.

el règim autònom completa una funció local de regulació de projectes per l'oferta d'equips adaptats a les necessitats.

De visita a Madrid, l'any 1987, els responsables dels centres cívics van definir de manera més completa el paper que desenvolupaven aquestes entitats:

"A) Los centros cívicos son instrumentos de base en los procesos de socialización.

B) Los CC son espacios posibilitadores de un ocio activo y recreativo.

C) Los CC generan curiosidad y entusiasmo por conocer.

D) Los CC detectan, acogen, estimulan y ayudan a materializar todo tipo de iniciativas populares.

E) Los CC potencian iniciativas culturales surgidas libremente entre vecinos y entidades del entorno.

F) Los CC cubren aquellos segmentos de actividades sociales y culturales que el barrio más necesita, siempre y cuando no haya iniciativas al respecto por parte de la base poblacional. En estos casos la administración cubre la falta de iniciativas de base.

G) Los CC ejercen un papel bidireccional en el bombeo de iniciativas: proyectan hacia la ciudad las actividades del barrio y son instrumentos de difusión en su entorno más inmediato.

H) Los CC son espacios comunitarios para la cultura: la cultura puede ser compartida, no sólo impartida." (25).

Fins aquí, notem una compenetració amb els projectes de la població que ja podrien existir sobre el terreny: la paraula "iniciativa" espontània i ciutadana és la que més es fa servir per centrar els CC a la societat civil.

El que ve a continuació ens sembla més important. La originalitat de la fórmula dels CC radica en aquest punt precís:

"Lo que más define rotundamente a los CC y los distingue de otras infraestructuras similares, como casas de cultura, universidades populares y ateneos, es su especificidad de EQUIPAMIENTO COMPACTADO" (26).

Sota la denominació d'"equipament compactat", s'ha d'entendre la integració de manera densa de tres models: la casa de cultura, el centre de prestacions, de serveis i d'assistència i el centre social de tipus comunitari.

És aquesta fórmula, veritable síntesi, que va ser adoptada pels 21 CC que compten els 10 districtes de la capital catalana. Es clar, aquest model es va "exportar" a tot Catalunya. Les activitats que proposen els CC són de tipus no formal, és a dir, principalment, cursos de català, cursos tipus "extensió universitària" com les ciències naturals i la tecnologia, però també ioga, macramé, fotografia, videografia i un interminable etc.

Pel que fa a les altres activitats de tipus informal aquesta vegada, hi ha espectacles pels nens, exposicions, reunions, festes populars, excursions i visites culturals. A més, generalment un cafè modern i espais serveix de punt de trobada per a tothom.

Quines relacions tenen els centres cívics i els ateneus en la realitat? Per contestar aquesta pregunta, visitarem el més gran i el més petit centre a Barcelona. El centre del districte de Sants-Montjuïc té una superfície de 7.500 m². Com un mastodont de la cultura gestiona les seves activitats i aules dins un districte tradicionalment considerat com de forta implantació associativa. Quins lligams existeixen entre l'Ateneu de Sants, el Casino de Sants, el Casal de Sants i el Centre Cívic de Les Cotxeres de Sants?

Primer de tot, cal recalcar que les tres entitats funcionen dins del centre. Com ens ho explica el cinquè director del centre (sic!) en 5 anys, els habitants del barri sentien la falta de locals. Aquest "Petit Beaubourg" com es diu aquí, només presta locals i per tant no produeix cap serveis o activitats;

l'única cosa que fa és prestar un ajut logístic als projectes que es monten al barri. Aquest exemple concretitza bé la definició d'"equipament compactat". Però, el pressupost de 5 milions en lloc dels 12 necessaris pel seu funcionament expliquen la deserció dels directors i el malestar ambiental. L'Ajuntament s'adona d'un error de política cultural que denunciïn membres d'associacions:

"Què passa a Cotxeres?"

Fa poc temps que s'ha complert el cinquè aniversari de la inauguració del CC i, lamentablement, això sembla coincidir amb un dels pitjors moments del seu funcionament. (...) En fi, que la impressió general és que l'administració no sembla mostrar cap interès pel CC, que al pas que va potser aviat no servirà ni per ensenyar-lo als visitants estrangers, vist l'estat de brutícia exterior que cada cop s'acusa més" (27).

Com ho veiem, les crítiques d'aquesta associació són dobles: la falta de mitjans i de diners per aquest enorme complex cultural i la falta d'eficàcia en el treball entre el personal i l'Ajuntament expliquen un balanç negatiu en el seu funcionament.

Com funciona llavors un centre més petit? S'adapta millor a les necessitats dels barris sense reproduir una lluita laboral entre els funcionaris i l'Ajuntament?

El CC "L'Artesà" és un local que depèn del districte de Gràcia. Era al començament del seu funcionament un casíno popular l'any 1859. Més tard, amb el retorn de la democràcia, una associació de veïns ho va transformar en ateneu. Però, com aquesta entitat no comptava amb prou mitjans es va convertir en centre municipal. Aquí també cal subratllar que el nom sencer del centre és "Ateneu Artesà, Centre Cívic". Això significa que la superposició del passat nostàlgic i del present rentable són o serien compatibles. És al menys el que pretén el director de llavors amb les seves estructures. Les tres seccions centrals del centre són el seu teatre, l'aula d'exposició i el seu cafè "modernista".

El 90% de les activitats que tenen lloc al pseudo-ateneu són degudes a la presència d'associacions, grups o col·lectius del barri. L'altre 10% depèn d'una programació financada pel Consell municipal que organitza les festes populars, la publicació d'obres literàries i el cicle d'exposició d'art contemporani.

El principal públic que es beneficia d'aquestes activitats és el jovent, les dones i la gent entre 25 i 40 anys. Hi ha 5000 membres al centre que gaudeix d'un pressupost de 6 milions de pessetes, és a dir el pressupost del centre de Cotxeres!

Com es pot veure, un centre massa gran costa molts diners i no és eficient. En canvi, un centre més modest s'integra millor al barri. És per això que pot competir amb associacions com els ateneus implantats principalment a una zona urbana delimitada.

Però, vol dir això que cada vegada que una estructura cultural important intenta d'establir-se al barri o la ciutat, el seu esdevenir queda compromès?

Veurem com *La Fundació de la Caixa* a Barcelona i tot arreu de Catalunya representa també un competidor directe per l'ateneu.

LA FUNDACIÓ DE LA CAIXA

La presència a la ciutat comtal i a tot el Principat de les obres socials i culturals de la famosa caixa d'estalvis catalana ha modificat de manera profunda el paisatge urbà que quedava dominat fins ara per les associacions de tipus privat i no lucratiu.

La necessitat d'una nova fórmula de cultura científica i literària va presidir al naixement de *La Fundació*; la seva

(25) Presente y futuro de los Centros Cívicos, cultura y participación. Primeras jornadas, Getafe, 13, 14 y 15 de Marzo de 1987, pág. 6.

(26) Idem.

(27) Butlletí n.º 9 de febrer 1990 de l'"Associació Centre Social de Sants".

concepció pedagògica queda resumida al llibre del pedagog italià Franco Fabbroni que insisteix en l'impacte del medi ambient (28).

La vocació de *La Fundació* consisteix en crear super-estructures del tipus de "Beaubourg" per a la cultura i del tipus la "Cité des Sciences de La Villette" per a les ciències. M s enllà dels membres de la Caixa, tot un públic es beneficiaria d'aquest pla general el nom del qual és "Obra Social". L'èxit d'aquesta política sembla assegurat; s'inverteixen 50 mil milions de pessetes en uns programes que reuneixen iniciació a la informàtica, a laboratoris audiovisuals massa cars per estar a l'abast dels ateneus.

Veiem aquí que *La Fundació* té un rol de compensació t cnica; proposa un material del que molt sovint els mateixos centres cívics no disposen. Els alumnes i els estudiants són els que m s freqüenten el CIEJ (*Centre d'Iniciatives i d'Experimentacions per al Jovent*), a la via Laietana que pertany a *La Fundació*.

Aquesta estratègia del coneixement no és pas tan sols el complement didàctic indispensable de les escoles de la Generalitat o de les escoles de Barcelona. Es tracta sobretot, com ho diu Franco Fabbroni de tot un saber:

"Aquesta estratègia cognoscitiva vol convertir els béns i les estructures culturals dels territoris en aules didàctiques descentralitzades (béns monumentals, artístics, etc...) o en laboratoris didàctics (biblioteques, museus, pinacoteques, centres culturals, recreatius, esportius) (29).

Comparat amb aquesta doctrina pedagògica densa i variada, l'ateneu sembla molt minúscul, sobretot quan veiem que m s de 2 milions de persones i 970.000 estudiants van assistir a una exposició o a altra activitat organitzada des de l'any 1981 fins al 1989.

Doncs, una organització ample pot ocupar positivament tot un espai de la cultura popular ciutadana

Ens queda per acabar aquesta descripció de les institucions culturals catalanes una darrera visita per fer. Si hem vist amb els centres cívics i la Caixa l'aspecte material i didàctic de les propostes culturals a Catalunya avui, qui organitza el saber en concepte de gestió cultural? Com es formen els responsables de les entitats qui viuen de la cultura?

El CERC (Centre d'Estudis i Recursos Culturals)

Situat al mateix carrer on es troba l'*Ateneu Enciclopedic Popular*, el carrer Montalegre, el CERC rep la primera concentració de serveis destinats a la dinamització cultural a Barcelona i les províncies catalanes. Aquesta iniciativa  s de la Diputació de Barcelona i la seva preocupació consisteix en l'elaboració de curssets de perfeccionament pels executius del món de la cultura. La reflexió, la documentació, la formació i la recerca representen el nucli del programa del CERC.

 s interessant veure que a les classes dels formadors del CERC, es reuneixen responsables del "Servei cultural de la Generalitat", dels centres cívics, gent procedent de les associacions privades, de teatres... Tots busquen com gestionar de manera  ptima les entitats confiades. Els tres seminaris, el primer de divulgació genèric, el segon de tècniques específiques i el tercer de reflexió porten sobre aspectes contextuals de la cultura contemporània. L'ANFIAC (*Association Nationale pour la Formation et l'Information Artistique et Culturelle*) a França, però també el *R seau Européen des Centres de Formation* fomentat pel "Consell de la Cooperació del Consell d'Europa" representen clares influències estrangeres.

A mida que la gestió dels béns culturals es perfecciona, també, cal dir-ho, s'allunya de la dimensió tradicional de la cultura popular a Catalunya. Demuestra, si més no, la importància creixent del conjunt de les propostes culturals avui.

A tall de conclusió, cal recalcar dues lògiques dins el món de la cultura popular catalana:

La primera, arrelada en la experiència dels ateneus principalment, potencialitza encara amb èxit una fórmula que demostra la seva flexibilitat i l'adhesió dels ciutadans amb esperit independent, associatiu i de participació.

Al contrari, hi ha una altra lògica que es vol moderna i que es basa sobre conceptes de gestió cultural, de material adaptat, de rendibilitat amb un públic assistit pels professionals de la cultura.

Cal demanar-nos aquí quan temps encara existiran simultàniament, l'una al costat de l'altra, aquestes dues lògiques del fet cultural català.

(28) "El Primer Abecedario: el medio ambiente". Ed. Paidós, Barcelona, 1990.

(29) Entrevista en la revista "Papers", gener 1990, pàg. 8 de la Fundació de la Caixa.